

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

**ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ:
СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ,
УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Монографія

Київ, Харків – 2020

УДК 374.7

ББК 74.4

О-72

ISBN

Рецензенти:

Сорочан Т.М. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри філософії і освіти дорослих Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України;

Бідюк Н.М. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри практики іноземної мови та методики викладання Хмельницького національного університету.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Іван Зязюна НАПН України (протокол № 2 від 24 лютого 2020 року), Вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 1 від 27 лютого 2020 року)

Освіта дорослих: світові тенденції, українські реалії та перспективи : монографія / За заг. ред. акад. Н.Г. Ничкало, акад. І.Ф. Прокопенка. Київ, Харків : Інститут освіти дорослих імені І. Зязюна НАПН України, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2020. 544 с.

У монографії здійснено аналіз освіти дорослих як чинника розвитку людського капіталу в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, розкрито особливості теорії та практики організації навчання дорослих в Україні та провідних країнах світу, визначено особливості андрагогічної науки та її значення для системи управління людськими ресурсами, окреслено тенденції професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогів та андрагогів, визначено освітні потреби різних категорій дорослого населення.

Монографія призначена для науковців, викладачів, аспірантів, усіх, кого цікавлять питання безперервного навчання та освіти дорослих.

4.27.	Цифрові вміння сучасного вчителя (<i>Веприк С.А., Олефіренко Н.В.</i>)	452
4.28.	Науково-дослідницька діяльність учителя як засіб його професійного самовдосконалення (<i>Темченко О.В.</i>)	456
4.29.	Педагогічні умови ефективного використання народознавчого матеріалу в початковій школі (<i>Ліба О.М., Штима М.Ю.</i>)	461
4.30.	Культурологічний підхід у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи (<i>Молнар Т.І.</i>)	466
4.31.	Підготовка майбутнього педагога до професійного розвитку (<i>Багно Ю.М.</i>)	470
4.32.	Особистісно-професійний розвиток майбутнього педагога в контексті Нової української школи (<i>Сергійчук О.М.</i>)	475
4.33.	Підготовка майбутніх учителів до педагогічного спілкування (<i>Фенцик О.М.</i>)	481
4.34.	Формування активної екологічної позиції майбутнього педагога (<i>Пинзенюк О.М.</i>)	485
4.35.	Специфіка професійної підготовки студентів до літньої педагогічної діяльності (<i>Коц С.М., Коц В.П.</i>)	492

Розділ 5. Освітні потреби різних категорій дорослого населення

5.1.	Неформальна освіта для людей з особливими потребами (<i>Бойчук Ю.Д., Казачінер О.С.</i>)	497
5.2.	Третій вік: обґрунтованість оптимізму (освітні програми для людей похилого віку) (<i>Войно-Данчишина О.Л.</i>)	502
5.3.	Віртуальний туризм як засіб соціалізації людей поважного віку (<i>Аніщенко А.П., Яріко М.О.</i>)	506
5.4.	Освіта дорослих як ключ до соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб та біженців (<i>Боярська-Хоменко А.В.</i>)	511
5.5.	Засоби подолання психологічних криз трудових мігрантів (<i>Коваленко В.В.</i>)	517
5.6.	Психосоціальні аспекти розвитку особистості в період середньої дорослості (досвід учених – Р. Хейвігерст, Е. Еріксон, Р. Пек) (<i>Ростока М.Л.</i>)	523
5.7.	Development of issues of labor education of preschool children in the world pedagogical thought (<i>Yakovenko V.V.</i>)	527
5.8.	Соціальна компетентність як особистісна характеристика студентської молоді (<i>Козлюк О.А., Косарева О.І.</i>)	532
	Автори	538

РОЗДІЛ 5. ОСВІТНІ ПОТРЕБИ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ ДОРΟΣЛОГО НАСЕЛЕННЯ

5.1. Неформальна освіта для людей з особливими потребами

Бойчук Ю.Д., Казачінер О.С.

Неформальна освіта молоді та дорослих набуває важливого значення в контексті забезпечення сталого й збалансованого розвитку суспільства. Визначальна характеристика неформальної освіти, за В. Бахрушиним [2], полягає в тому, що вона є додатком, альтернативою та / або доповненням до формальної освіти в процесі навчання людини впродовж усього життя. Часто вона запроваджується для того, щоб гарантувати право на доступ до освіти для всіх. Вона призначена для осіб будь-якого віку, але не обов'язково реалізується неперервним здобуттям освіти. Зокрема, це можуть бути короткотермінові програми та / або програми низької інтенсивності, що надаються у вигляді коротких курсів, майстер-класів та семінарів. Неформальна освіта, як правило, передбачає отримання кваліфікацій, що не визнаються як формальні відповідними національними органами управління освітою, або взагалі не передбачає надання кваліфікацій. Неформальна освіта може охоплювати програми, що сприяють грамотності дорослих і молоді, освіту для дітей, які не відвідують школу, формують життєві та робочі навички, спрямовані на соціальний або культурний розвиток.

Для України актуальність неформальної освіти дорослих зумовлена багатьма чинниками, серед яких – труднощі щодо адаптації дорослого населення до нових соціально-економічних умов, зниження зайнятості дорослого населення, зростання безробіття, зниження рівня доходів на душу населення, втрата кваліфікації дорослого населення та відсутність необхідних навичок [1, с. 3]. Вирішальне значення це має для дорослих людей з особливими потребами. На жаль, не всі вони можуть скористатися своїм правом на освіту та працю, оскільки на їхньому шляху до місця навчання та роботи постають архітектурні, транспортні, комунікаційні та психологічні бар'єри.

У контексті зазначеного заслуговує на увагу досвід європейських країн у галузі освіти дорослих. Серед трьох пріоритетних напрямів розвитку освіти дорослих в Європі, обґрунтованих 2013 р. Європейською Асоціацією Освіти дорослих на Європейській Комісії, виокремлено такі: зростання значення неформальної освіти дорослих; визнання необхідності й подальше поширення неперервної освіти; визнання громадянського суспільства основним партнером у розвитку освіти [1, с. 4].

У свою чергу, рівні можливості людей з інвалідністю в здобутті освіти, відновленні працездатності, професійній підготовці, працевлаштуванні та зайнятості відображаються в міжнародних

документах: Декларація ООН про права інвалідів (1975 р.), Конвенція ООН про права інвалідів (2006 р.), Конвенція МОП № 111 про дискримінацію в галузі праці та занять (1958 р.), Конвенція МОП № 142 про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів (1975 р.), Конвенція МОП № 159 про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів (1983 р.), Рекомендація МОП № 99 щодо перекваліфікації інвалідів (1955 р.), Рекомендація МОП № 111 щодо дискримінації в галузі праці та занять (1958 р.), Рекомендація МОП № 168 щодо професійної реабілітації та працевлаштування інвалідів (1983 р.), Рекомендація МОП № 195 про розвиток людських ресурсів: освіта, підготовка кадрів і безперервне навчання (2004 р.), Саламанкській декларації, Рамках дій щодо освіти осіб з особливими потребами (1994 р.), Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993 р.) та ін.

Аналіз наукових праць свідчить про те, що питання неформальної освіти дорослих було досліджено О. Аніщенко, О. Василенко, С. Гончаренком, Г. Костюком, Л. Лук'яною, С. Приймою, Н. Ничкало, В. Олійником, Т. Сорочан, С. Сисоєвою, Л. Ніколенко, Н. Павликом, О. Парашук, Л. Сігаєвою, Т. Ткач, О. Шапочкіною та іншими. Різноманітні історико-географічні аспекти цього виду освіти були предметом наукових пошуків В. Давидової (неформальна освіта дорослих у навчальних гуртках Швеції), О. Огієнко (у Скандинавських країнах), С. Закревської (в Україні та країнах Європейського Союзу), Н. Терьохіної (у США в колоніальний період) та інших.

Так, наприклад, О. Василенко [3] з'ясовує сутність поняття неформальної освіти, в основі якої є гуманістичний підхід і особистісно орієнтована педагогіка. Неформальна освіта спрямована на адаптацію людини до швидкоплинного соціально-економічного середовища, її інтеграцію в соціум, постійне оновлення знань, навичок і вмінь незалежно від віку. Н. Терьохіною [10] розглянуто особливості здійснення освіти дорослих у тавернах, кав'ярнях, бібліотеках, громадських лекціях, вечірніх школах, добровільних товариствах за інтересами, які були підґрунтям подальшого створення закладів неформальної освіти для дорослих.

Питання навчання, працевлаштування та зайнятості осіб з інвалідністю студіювали А. Шевцов, О. Волошинський, М. Хміль, О. Рісний, К. Кучина та інші.

Позитивним є те, що сьогодні андрагогіка вже має напрацювання в напрямі навчання людей з інвалідністю, про що свідчить тематика досліджень: специфіка та варіативність моделей і методів; основні напрями в міжнародній практиці навчальної роботи; інтеграція в життя соціуму і створення спеціальних установ та інформаційного простору, пристосованого до стану інвалідності; принципи організації освітньої діяльності; функції навчання дорослих інвалідів; специфіка андрагогічної позиції в системі навчального взаємодії тощо [4].

У Концепції освіти дорослих в Україні зазначається «Для суспільства професійне навчання інвалідів – це зниження напруженості на ринку праці, підвищення суспільної продуктивності, розв'язання соціальних проблем... Оскільки в умовах економічної нестабільності, кризового стану гуманітарної сфери інваліди виявилися однією з найбільш соціально незахищених верств населення, зусилля відповідних державних органів, які займаються проблемами інвалідів, громадських, благодійних організацій, мають бути спрямовані на створення сприятливих педагогічних, психологічних, медичних, соціально-економічних, організаційно-правових умов і гарантій для реалізації прав інвалідів на здобуття освіти відповідно до психічних та фізичних можливостей особистості» [5, с. 10].

Освіта в житті дорослих інвалідів може мати різну цільову спрямованість: підвищення існуючого освітнього рівня; професійна підготовка; реалізація творчого потенціалу, інтелектуальний розвиток; адаптація до стану інвалідності; залучення в соціально-громадську діяльність та ін.

Ми поділяємо думку К. Кучиної про те, що основним завданням навчання інвалідів є здійснення корекції та відновлення фізичного, психоемоційного, соціального і трудового потенціалу, повернення інваліда до активної життєвої позиції та інтеграції в суспільство адекватно здібностям і можливостям.

Автор наголошує на тому, що, незалежно від обраного напрямку, освіта дорослих людей з інвалідністю повинна ґрунтуватися на принципах: гуманізму (визнання самоцінності людини, співчуття, підтримка); розвитку та саморозвитку (індивідуальне навчання всупереч обмеженням); партнерства (взаємного інтересу та співпраці всіх учасників навчання); ангажованості (активного залучення в навчання як частину життєдіяльності); адаптивності (адаптованість інформаційно-комунікативної системи до особливостей та обмежень людини та адаптованість інваліда до власного стану як потенційно продуктивного в соціальному плані) [4].

Як відомо, надзвичайно важливе значення для успішної реалізації неформальної освіти має обізнаність людей з особливими потребами про можливість отримання тих чи інших додаткових послуг. Згідно з багатьма іншими дослідниками, такими як Б. Грінбаум, С. Грехем, С. Скейлс, Дж. Р. Бейлке, Н. Ясел, викладачі мають позитивне ставлення до людей з особливими потребами і готові надавати додаткові послуги з адаптації, але не готові до роботи з цією групою людей. Хоча також зазначається, що викладачі іноді не знають про потреби інвалідів і про підтримку, необхідну для них. Окрім того, вони не знають, як ефективно спілкуватися з людьми з обмеженими можливостями, що може призвести до виникнення конфліктів і непорозумінь.

Так, серед додаткових освітніх послуг, які доцільно надавати людям з особливими потребами, можна назвати такі: курси вивчення

іноземних мов, курси хореографії, образотворче та декоративне мистецтво, ритміка, комп'ютерна підготовка, гра на музичних інструментах, крій та шиття, оздоблення приміщень, агро- та зоотехніка, акваріумістика, філателія, кімнатне квітництво, підготовка водіїв, консультації для різних категорій населення (психологічні, юридичні, економічні тощо), спортивні секції, «групи здоров'я» для населення, організація культурної програми (екскурсії, відвідування концертів, музеїв, виставок) тощо.

Задля успішного надання освітніх послуг людям з особливими потребами в Україні необхідно розв'язати такі пріоритетні завдання:

1. Створити розгалужену мережу закладів неформальної освіти, зокрема й центрів освіти (освіти і навчання) дорослих, та сприяти її розширенню на основі результатів аналізу стану забезпечення населення такими закладами, а також аналізу культурно-освітніх потреб різних категорій молоді та дорослих.

2. Сприяти забезпеченню державної підтримки особистісного й професійного зростання, професійної підготовки різних категорій дорослого населення (зокрема й учасників військових дій, тимчасово переміщених осіб, а також осіб, які мають обмежений доступ до ринку освітніх послуг (людей з інвалідністю; сільського населення, людей з низьким рівнем доходу, а також зайнятих у соціальній бюджетній сфері)); людей з сімейними обов'язками (одиноких батьків, осіб, які мають непрацездатних утримувачів та ін.), осіб старшого віку (пенсіонерів) у містах і селах; маргіналізованих груп (мігрантів, безхатніх громадян, осіб, що відбувають покарання / колишніх ув'язнених) та ін.

3. Надавати державну підтримку програмам і проектам у сфері неформального навчання та освіти дорослих, зокрема й ініційованим закладами освіти та культури, громадськими та іншими організаціями, що опікуються освітою дорослих.

4. Посилити інклюзивність неформального навчання та освіти дорослих, налагоджувати співпрацю органів державної влади й місцевого самоврядування, громадських організацій для забезпечення права на освіту людям з інвалідністю з метою інтеграції осіб з інвалідністю в суспільство.

5. Популяризувати успішні практики (успішний досвід) неформального навчання та освіти дорослих у національних і регіональних засобах масової інформації, сприяти впровадженню в засобах масової інформації, насамперед на телебаченні, соціальної реклами щодо актуальності, важливості неформальної освіти як складової освіти впродовж життя, а також відповідних пізнавальних програм для дорослих осіб різного віку, що забезпечить підвищення рівня поінформованості про можливості неформальної освіти та збільшення загалу дорослих осіб, що навчаються; підтримувати регіональні програми з популяризації загального і професійного

неформального навчання та освіти дорослих у місцевих ЗМІ.

6. Залучати інвестиції до реалізації проєктів з неформального навчання та освіти дорослих в освітній, культурній, науковій та інших сферах, надавати державну підтримку науковим дослідженням у сфері неформального навчання та освіти дорослих.

Отже, вищезазначене дозволяє дійти висновку про те, що неформальна освіта дорослих, безперечно, є освітнім трендом ХХІ століття. Вона є додатком, альтернативою та / або доповненням до формальної освіти в процесі навчання людини протягом всього життя. Часто вона запроваджується для того, щоб гарантувати право на доступ до освіти для всіх. Надзвичайно важливим це є для людей з особливими потребами, оскільки не всі вони можуть скористатися своїм правом на освіту та працю через наявність різноманітних бар'єрів. Наразі в Україні існує широкий спектр додаткових освітніх послуг, які може отримувати доросла людина з інвалідністю, щоб не відчувати себе ізольованою від суспільства. Проте задля успішного надання освітніх послуг людям з особливими потребами в Україні необхідно розв'язати такі пріоритетні завдання: створити розгалужену мережу закладів неформальної освіти дорослих; сприяти забезпеченню державної підтримки особистісного й професійного зростання, професійної підготовки різних категорій дорослого населення, зокрема осіб, які мають обмежений доступ до ринку освітніх послуг та інших осіб з особливими потребами; надавати державну підтримку програмам і проєктам у сфері неформального навчання та освіти дорослих; посилити інклюзивність неформального навчання та освіти дорослих на рівні держави; популяризувати успішні практики (успішний досвід) неформального навчання та освіти дорослих у національних і регіональних засобах масової інформації; залучати інвестиції до реалізації проєктів з неформального навчання та освіти дорослих в освітній, культурній, науковій та інших сферах.

Література

1. Аніщенко О., Лук'янова Л., Прийма С. Неформальна освіта дорослих – освітній тренд ХХІ століття. Рідна школа. 2017. № 11-12. С. 3-7.

2. Бахрушин В. Неформальна та інформальна освіта: навіщо вони нам потрібні? URL: <http://education-ua.org/ua/articles/872-neformalna-ta-informalna-osvita-navishcho-voni-nam-potribni> (дата звернення – 23.01.2020).

3. Василенко О. В. Неформальна освіта дорослих: нове соціально-освітнє явище. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2013. Вип. 7. С. 35-44.

4. Кучина К. О. Особливості навчання дорослих людей з інвалідністю. URL:

http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/1295/1/Kuchina_K.O.pdf (дата звернення – 23.01.2020).

5. Лук'янова Л.Б. Концепція освіти дорослих в Україні. Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2011. 24 с.

6. Ніколенко Л. Науково-методичний супровід формальної, неформальної та інформальної освіти дорослих. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/pislya_dyplom_osvina/1_2016/%D0%9D%D0%98%D0%9A%D0%9E%D0%9B%D0%95%D0%9D%D0%9A%D0%9E.pdf (дата звернення – 23.01.2020).

7. Павлик Н. П. Зарубіжний досвід організації неформальної освіти. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2016. № 1. С. 264-273.

8. Практичні питання працевлаштування та зайнятості осіб з інвалідністю / А.Г. Шевцов, О.О. Волошинський, М.М. Хміль, О.П. Рісний, за наук. ред. А.Г. Шевцова. Львів : 2009. 140 с.

9. Рекомендації Асамблеї Ради Європи 1437 (2000) Про неформальну освіту». URL: <http://coe.kiev.ua/bul/bul9/text3ohtm>. (дата звернення – 23.01.2020).

10. Терьохіна Н. Неформальна освіта дорослих у США у колоніальний період. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2014. № 1. С. 12-18.

5.2. Третій вік: обґрунтованість оптимізму (освітні програми для людей похилого віку)

Войно-Данчишина О.Л.

Дедалі фахівці приділяють увагу найважливішій проблемі, що постала перед суспільством та освітою, – глобальне збільшення тривалості життя і старіння населення, «яка обумовлює нові виклики для економічного і соціального прогресу» [5]. Сьогодні є предметом обговорення на рівні урядів, наукової громадськості, міжнародних та громадських організацій. Разом із тим, незважаючи на численні вітчизняні та зарубіжні дослідження різних аспектів даної проблеми, уявлення про виклики, спричинені старінням населення, досить фрагментарні. В Україні, кількість людей понад 65 років становить 15,6%, на сьогодні вона належить до тридцяти країн світу з найстарішою віковою категорією населення [6], однак ця проблема не вирішується належним чином через політичні, економічні і соціальні причини.

Усе це ставить перед суспільством завдання адаптації до цієї демографічної проблеми, яка пов'язана з економічними, політичними, культурними та освітніми інституціями. Як засвідчують факти, у післявоєнного покоління нашої країни активне життя після отримання диплома про вищу освіту було менш тривалим, ніж у покоління 70-80-х. Фахівці вважають, що нині повноцінне життя охоплює категорію людей